

ЖАНРОВА МОВА ГРЕЦЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ

Антична історіографія відрізняється від сучасної тим, що тяжіла не стільки до сфери науки, скільки до сфери літератури. Значні зусилля витрачались на оформлення, розвиток певних стилів. Матеріал розчленовувався ефективними в художньому відношенні методами, вироблялась традиційна техніка викладу, яка включала оформлення вступу за встановленими правилами, розчленування розповіді різноманітними екскурсами, наведення вигаданих промов та листів, прямої характеристики головних персонажів, звичай посилатися на твір попередника та продовжувати його. Саме тому антична історіографія завжди розглядалась як один з жанрів прози. Питання про специфіку історії, її відмінність від споріднених літературних жанрів поставало та розроблялося протягом всього розвитку античної історичної думки. Античне красномовство пов'язувало з “користю” історії (τὸ χρήσιμον) іншу її властивість – “насолоду” (τὸ τέρπνον), яку отримують слухачі та читачі історичних творів. В межах цих двох категорій відбувалась оцінка історичних творів.

У формуванні мови грецької літератури традиція є вирішальним фактором. “Антична література відрізняється... від літератур всіх сучасних народів тим, що вона незрівнянно велику увагу приділяє формі викладу” [Norden 1898: 1].

Ще з гомерівських часів літературний жанр набув виняткового значення при виборі форми висловлювання. Використання певного діалекту письменником зазвичай не відображало специфіку міста чи місцевості, а було жанровою ознакою. Літературні тексти писались різними діалектами, але вибір того чи іншого діалекту при написанні конкретного твору був спричинений літературним жанром та його походженням, а не походженням автора, а також характерним саме для цього жанру (в силу культурної традиції) діалектом. Тому траплялись численні випадки, коли твори писалися “нерідним” для автора діалектом: наприклад, Гесіод, який жив в Беотії, писав гекзаметри іонійським діалектом, як і Гомер, тоді як Піндар, теж беотієць, писав хорову поезію зовсім

іншим діалектом, який включав численні дорійські риси. Відповідно, внаслідок дотримання письменниками традиційно усталених для кожного окремого жанру норм висловлювання “спостерігався певний консерватизм форми та змісту, який обумовлював вповільнення темпів розвитку літератури античності” [Білецький 1938: 7]. Ступінь стійкості та престижності більш ранньої літературної традиції відігравав велику роль в загальній спрямованості змін мови художньої літератури.

Зародження традицій грецької історичної прози відбувалось в Іонії, де з’являються твори перших грецьких прозаїків, які зазвичай називаються логографами (λογογράφοι або λογοποιοί) [Фукідід I, 21, 2], тобто “авторами прозаїчних оповідань”. Логографи здебільшого писали свої твори розмовною мовою Іонії (наприклад, Гекатей з Мілету, автор твору Περὶ Ἰωνίας *Opus*). Ця проза визначалась терміном ἱστορίη, однак це ще не була власне історія: термін охоплював історію, географію, етнографію, медицину. Але традиції, закладені логографами, значною мірою вплинули на подальший розвиток грецької історіографії.

Засновником власне історичної прози як жанру можна назвати “батька історії” Геродота¹. Саме його творчість знаменує завершення попереднього, ще, власне, “неісторичного”, періоду в грецькій історіографії, періоду творчості логографів: *Історія* Геродота оцінюється як вершина всіх спроб логографів, найдосконаліший плід іонійської культури, яка в цей період надходить до свого завершення та невдовзі, як відомо, поступиться аттичній культурі. *Історія* Геродота – єдиний приклад історичного твору в античній літературі, який ще не втратив зв’язку з епосом, “популярна та жива історія з надзвичайною домішкою наукової зацікавленості, романтичної уяви, обережної тонкості”². Незважаючи на те, що *Історія* Геродота перший власне історичний твір, вже в мові та стилі його твору відчувається вплив більш ранньої історіографічної традиції, закладеної логографами: твори народженого в дорійській колонії автора

¹ Цицерон 1998: Про закони 1, 5.

² Круазе 1916: 367

написані іонійським діалектом, що ілюструє обумовленість жанрової мови творами попередників-іонійців.

У V ст. до н.е. відбувається зміщення культурного центру загалом та центру прозаїчної літературної творчості зокрема з Малої Азії в Афіни, які після греко-перських війн здобули гегемонію над всією Грецією. Незважаючи на культурне значення Іонії як центру історичної прози в попередній період, Афіни впроваджують для прози, зокрема, й історичної, аттичний діалект, який був мовою суду та офіційних документів. Аттична проза поширюється в грецьких колоніях в Сицилії та південній Італії, і хоча протягом майже півстоліття паралельно існує як іонійська, так і аттична історична проза, згодом іонійська традиція зовсім витісняється з прозових жанрів.

Мова аттичної історичної прози відрізнялась особливим пуризмом. Це було пов'язане з тим, що з середини V ст. до н.е. історіографія стала частиною красномовства, тому в історичній прозі (як і в ораторській прозі цього періоду) письменники до кінця IV ст. до н.е. з особливою ретельністю оберігали чистоту аттичної мови. Причиною цього було те, що риторика як літературний жанр виникла саме в Афінах.

Особливості аттичної прози класичного періоду визначалися двома факторами: проблематикою, яка породжувалась життям полісу, та новою словесною технікою, розробленою софістами. Протягом V ст. до н.е. історія не лише розширила коло своїх досліджень, але й досягла позитивного наукового метода. В той час, як у Геродота викладення фактів ще переплітається з міфами та переказами, а реальні погляди поєднуються з давніми віруваннями, вже Фулідіду, наприклад, такі риси не притаманні. В аттичній прозі інтерес до етнографії, географії, далекого минулого, притаманний творам логографів та Геродота, змінюється зацікавленням сучасністю, актуальним життям полісу. Система жанрів та зображувальних засобів аттичної прози розвивається в безпосередньому поєднанні з культурними течіями століття, і два періоди в історії аттичної прози – початковий та зрілий – співвідносяться з періодами впливу софістики (V ст. до н.е.) та шкіл Ісократ та Платона (IV ст. до н.е.).

Остаточне оформлення аттичної прози як самостійного виду словесного мистецтва завершується *Історією* Фуکیدіда (454-396 рр.), в творчості якого розвиваються визначні риси аттичної історичної прози. Фуکیدід став засновником прагматичної та політичної історіографії (“Історія Пелопоннеської війни”). Стиль Фуکیدіда пов’язується з традиціями софістичної прози Горгія, Продіка та Антифонта.

Наслідувач Фуکیدіда Ксенофонт Афінський (прибл. 426-354 рр. до н.е.) оцінюється як найбільш талановитий послідовник традицій аттичної розповідної прози IV ст. до н.е. Твори Ксенофонта ще в давнину вважались взірцями класичної аттичної прози. Свіда, зокрема, згадує про те, що Ксенофонт заслужив назву “аттичної музи” або “аттичної бджоли”. На стилі Ксенофонта позначились його обізнаність з прийомами красномовства та високий рівень розвитку теоретичної та практичної риторики в V ст. до н.е.

В другій половині IV ст. до н.е. під впливом школи Ісократ в історіографії панував риторичний напрямок. Хоча історична проза набула вишуканості, вона втратила, певною мірою, свою серйозність.

Риторична історіографія намагалась зацікавити читача мистецтвом слова, побудовою промов, моралізаторством, драматизмом деталізованої розповіді. Автори історичних творів великого значення надавали суто зовнішнім ефектам, наповнювали оповіді вигаданими промовами, так що спотворення історичної правди заміщувало прагнення до істинності. Найбільш видатними представниками цього напрямку були учні Ісократ Ефор та Феопомп.

В класичний період остаточно закріплюється традиція писати історичні твори аттичним діалектом, а також визначаються два основні стилі історіографії: прагматичний (засновником якої став Фуکیدід), представники якого ставили собі на меті об’єктивне висвітлення історичних фактів, пошук першопричин та пояснення подій, та риторичний (першими представниками якого були Ефор та Феопомп), прихильники якого намагались лише зацікавити читача незвичними фактами, навіть якщо вони були вигадані самим автором.

Значно розвивається історіографія в елліністичний період, тому історіографічна продукція елліністичного часу надзвичайно велика; основна частина припадає на III ст. до н.е. Розширення кордонів відомого грекам світу, походи Александра Македонського, тривала боротьба між його наступниками – все це було цінним матеріалом для історичної розповіді. До того ж, правителі та полководці самі дбали про те, щоб їх діяння були зафіксовані в історичних творах. Історіографія елліністичного періоду розвиває основні напрямки, сформовані в класичний період: історичні твори цього періоду характеризується або науково-антикварною спрямованістю, або ж пануючим прагненням авторів до захоплюючого викладу. Друга тенденція є панівною: численні історики цього часу більше схильні до того, щоб показати своє красномовство, свою ерудицію, ніж віддатися справжнім науковим розвідкам, тому історіографія розвивається переважно в риторичному напрямку.

Позиції, протилежні до риторичного напрямку історіографії, обстоював у II ст. до н.е. відомий грецький історик Полібій з Мегалополя (бл. 200-120 рр. до н.е.), наслідуючи прагматичну історіографію Фукідіда. Він критикує одного зі своїх попередників Тімея Сицилійського за його надмірну риторіку, непомірне вихваляння одних героїв та “наклепи” на інших, за некомпетентні описи військових подій. На його думку, історіографія повинна не розважати читача, а давати йому практичну користь, тобто вчити розуміти закони розвитку суспільства та передбачати його майбутнє.

Саме в період еллінізму та, особливо, за часів римського панування роль традиції в грецькій історіографії стає визначальною. Як відомо, в період еллінізму відбувається формування загальної грецької мови, койне, що не передбачає, як зазначає І.М.Тронський, універсальності мови всіх літературних жанрів³: зокрема, автори історичної прози дотримуються норм взірцевих історичних творів класичного періоду, відповідно, намагаються дотримуватись вставлених в класичний період норм у викладенні історичних подій. При настільки значній стійкості літературної традиції, звичайно, спостерігається

³ Тронский 1969: 280.

певна архаїзація мови, яка використовується в літературних творах⁴, адже історіографи намагаються писати класичним аттичним діалектом, традиційним для історіографії.

Грецька література періоду римського панування ще значною мірою пов'язана з елліністичною літературою, що їй передувала, але разом з тим має риси, які розвинулися лише в II ст. н.е. Література I-III ст. н.е. характеризується послабленням наукових інтересів порівняно з попереднім періодом, посиленням уваги до форми, що стало наслідком розвитку риторичних напрямків азіанізму та аттикізму. Аттикізм виник як контртенденція до “хворого” азіанізму ще в III ст. до н.е. На початку ж II ст. н.е. аттикізм як риторичний напрямок мовного висловлювання відродився з новою силою в контексті формування літературної мови зазначеного періоду та реалізувався в появі пуристичних тенденцій у ставленні до мови. Аттикісти, на противагу до азіаністів, не припускали використання в літературі граматичних форм, слів та синтаксичних конструкцій, які розвинулись в грецькій мові в елліністичний період та в період римського панування, виключали з літературного використання вульгаризми, варваризми та діалектизми, вважаючи їх нелітературними. Зрештою, взірцевим проголошується аттичний діалект V-IV ст. до н.е., а гаслом стає точне відтворення мови та стилю давніх класичних авторів (*μίμησις τῶν ἀρχαίων*). Аттикізм стає додатковим стимулом історикам II-III ст. н.е. для написання творів саме класичним аттичним діалектом. Фактично, історики, які дотримуються у викладенні історичних подій вимог аттикізму, розвивають прагматичний напрямок історіографії (представники цього напрямку зводили до мінімуму риторичні засоби у творах та основну увагу приділяли достовірності матеріалу), а прихильники азіаністичного стилю – риторичний (вони вважали пріоритетною форму викладу, а не зміст, та своїм завданням вважали, в першу чергу, вразити читача красою викладу та вигаданими деталями, а не достовірністю зображуваного).

⁴ Типы... 1981: 129.

Грецьке відродження, яке відбувається в II ст. н.е., сприяє значному розвитку історичної прози. Звернення до минулого Греції стає в умовах політичної залежності засобом ствердження національної гідності, своєрідною ідейною обороною. Передвісником грецького відродження – загальнокультурного явища II ст. н.е., яке характеризується посиленням уваги до класичного минулого Греції та пошвавлення літературної творчості, стає Плутарх (бл. 46 – після 119 рр. н.е.). Щодо ставлення до мови Плутарх не схвалює азіаністів. Плутарх не є також прихильником суворого аттикізму. Мова Плутарха далека від класичного аттичного діалекту, оскільки містить елементи сучасної йому загальної мови – койне, які не характерні для мови істориків класичного періоду.

Поважне місце серед істориків II-III ст. н.е., які, в першу чергу, шанують традиції, посідають Арріан та Аппіан. Арріана (бл. 95-175 рр.) численні письменники називали “молодшим Ксенофонтом” (νέος Ξενοφών). В своєму творі *Періпл* він називає себе “Ксенофонт-афінянин” [Periplus 12, 5], а історика класичного періоду називає, на відміну від себе, “Ксенофонт старший”. *Анабазис Александра* Арріана має виражений міметичний характер: сюжет аналогічний сюжету *Анабазиса* Ксенофонта, дублюється заголовок та поділ на сім книг. Стиль Арріана, простий та зрозумілий, без риторичних прикрас, повторює стиль Ксенофонта. Мова твору аттична, але є немало елементів, чужих аттикізму.

Аппіану (бл. 100-170 рр.) не притаманні характерні для літератури II ст. н.е. архаїстичні тенденції. Простота стилю, виразні та короткі промови Аппіана, відсутність довгих риторичних відступів, якими так насичені книги Тіта Лівія та інших його сучасників, – основні риси його *Історії Риму*. Аппіан не переймається пуристичними тенденціями суворого аттикізму, тому мова його творів більше віддалена від аттичних взірців, ніж мова Арріана (можливі навіть латинізми).

Діон Касій Кокеян (бл. 160-235 рр.), отримавши досить ретельну літературну освіту, в *Історії Риму* наслідує класичний аттичний діалект (але

трапляються в нього й латинізми), обравши собі за зразок, головним чином, Фукідіда, без захоплення софістикою та без афектації, притаманної аттикізму.

Естетичний канон, що уклався в ході розвитку історіографії, мав вплив на формування уявлень про ідеальну форму історичного твору, що відображалось на мові та стилі викладу історичних подій авторами різних епох. Відповідно до античного естетичного канону стиль історичного твору повинен бути гострим та уїдлигим, однак більш м'яким, ніж в риторичних промовах⁵. З цього приводу Лукіан писав у своєму трактаті *Як писати історію*, висловлюючи загальну точку зору щодо історичних творів: “Судження історика нехай буде влучне та багате думками, а мова зрозуміла та гідна освіченої людини, – така, щоб нею можна було найбільш чітко висловити думку”. Історик, на думку Лукіана, повинен “якомога ясніше та більш наглядно змальовувати ситуацію, не використовуючи незрозумілих та маловживаних слів, а також побутових та простонародних, а лише такі, які б розуміли всі, а освічені хвалили” [Лукіан 1987: 501]. Тут варто нагадати про те, що в часи Лукіана “мова освічених людей”, яку він поставив за зразок історикам, була нічим іншим, як класичним аттичним діалектом. Тому, закликаючи писати мовою, “гідною освіченої людини”, Лукіан, фактично, закликає писати класичним аттичним діалектом. Однак крайній аттикізму теж неприпустимий. Розглядаючи мову сучасних йому історичних творів, Лукіан називає одного прихильника крайнього аттикізму, який у своєму прагненні до чистоти мови дійшов до того, що почав передавати грецькою мовою семантику латинських імен (Сатурній у нього став Кронієм) [Лукіан 1987: 493]. Не менш комічний ефект справляє прагнення іншого історика-“новатора” замінити в своєму грецькому тексті слова давно прийнятої грецької військової термінології латинськими словами [Лукіан 1987: 491].

Отже, написання історичних творів II-III ст. н.е. класичним аттичним діалектом, а не сучасною авторам мовою підтримувалось тривалою

⁵ На відмінність мови історичного твору від ораторської промови вказував Цицерон. Він підкреслював, що “характер викладу та стиль історика повинні бути рівними, плавними, зі спокійною розміреністю, без будь-якої судової різкості та без будь-якого різкого слівця, звичайних на Форумі” [Сіс., II, 62]. Цицерон висловлював думку, що історик повинен прагнути “безперервності” та “плавності” мови, а не гостроти та сили [Сіс., I, 66].

історіографічною традицією, основа якої була закладена ще до VI ст. до н.е. у творчості логографів та розвинена згодом в творчості Геродота та класичних аттичних істориків. Всі прозові твори зазначеного періоду писались аттичним діалектом, та усталеність мови і форми викладу в кожному жанрі літератури визначила те, що “неантичні риси в літературі перших чотирьох століть нашої ери виникають порівняно рано, розвиваються повільно та складно” [Полякова 1961: 4], однак в мові авторів II-III ст. н.е. можна віднайти риси, які не зустрічаються в мові авторів класичного періоду. Тому при аналізі мови грецької історичної прози II-III ст. н.е. слід зважати на можливу інтерференцію між мовою історичної літератури та іншими функціональними і територіальними різновидами грецької мови даного періоду.

Наслідування класики панувало і в наступні століття. Неперервність історіографічної традиції до епохи Візантії засвідчується *Новою історією* Зосима (друга половина V ст. н.е.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Arriani Periplus.
2. Davies A.M. Greek language // The Oxford Classical dictionary. – 3-d edition. – Edited by Simon Hornblower and Antony Spawforth. – Oxford-NY, 1996. – p. 653-656.
3. Debrunner A., Scherer A. Ιστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. – τόμος Β: Βασικά ζητήματα και γνωρίσματα τῆς μετακλασικῆς Ἑλληνικῆς. – Θεσσαλονίκη, 1994. – 173 с. Norden E. Die antike Kunstprosa. – Bd. I. – Leipzig, 1898.
4. Білецький О.І. Передмова // Коган П.С. нариси з історії стародавніх літератур: Грецька література. – К.-Х., 1938. – с. 4-16.
5. Виндельбанд В. История древней философии. – К., 1995. – 366с.
6. Виноградов В.В. Наука о языке художественной литературы и ее задачи. – М., 1958. – 51с.
7. Круазе А. и М. История греческой литературы. – пер. с франц. В.С.Елисеевой. – Петроград, 1916. – 786с.
8. Лукиан. Как следует писать историю // Лукиан из Самосаты. Избранная проза. – М., 1987. – с. 484-506.
9. Полякова С. Греческая проза I-IV веков н.э. // Поздняя греческая проза. – М., 1961. – с. 3-26.
10. Тронский И.И. О диалектной структуре греческого языка в раннем античном обществе // Вопросы социальной лингвистики. – Л., 1969. – с. 266-283.
11. Фукидид. История / пер. Г.А.Стратановского. – М., 1981
12. Цицерон Марк Тулій. Про закони // Марк Тулій Цицерон. Про державу. Про закони. Про природу богів / пер. з лат. В.Литвинов. – К., 1998. – с. 155-244.